

Η μάχη της Μηλιάς και η συμβολή των σημερινών Μηλιωτών στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ

«Η Ελληνική Επανάσταση», γράφει στον πρόλογο του Κριτικού Λεξικού για την Ελληνική Επανάσταση ο Πασχάλης Κιτρομιλίδης (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2025, σ. 10) «ήταν ένας πόλεμος χωρικών και με αυτήν την έννοια ισοδυναμούσε με μια κοινωνική επανάσταση σε μια κοινωνία που υφίστατο πολλαπλές μορφές ανισότητας και αδικίας. Ο αγροτικός πληθυσμός προσχώρησε στην εξέγερση, για να αποκτήσει γη και να ανακουφιστεί από τις ακραίες μορφές εκμετάλλευσης που συναρτώνταν με την επιβολή ενός ξένου δεσποτισμού και με τις περίπλοκες δομές ανισότητας που τον συντηρούσαν. Ήταν, συνάμα, μια φιλελεύθερη επανάσταση, εμπνεόμενη από τα δημοκρατικά πολιτειακά ιδεώδη, που επεδίωκε να ανατρέψει ένα «ancien régime» δεσποτικού αυταρχισμού, το οποίο δεν λογοδοτούσε σε κανέναν, και να βάλει στη θέση του μια κυβέρνηση βασισμένη στο κράτος του νόμου και στον σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων και των ελευθεριών του πολίτη. Το συνολικό πολιτικό πρόγραμμα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού συνοψίζεται ουσιαστικά σε αυτόν τον στόχο. Τέλος, η Ελληνική Επανάσταση ήταν πρωτίστως μια εθνική επανάσταση, μια επανάσταση εθνικής απελευθέρωσης, με την οποία μια κοινότητα διεκδικούσε το δικαίωμά της να αποκτήσει κυρίαρχη εθνική κρατική υπόσταση μέσα στον κόσμο των ελεύθερων εθνών. Η κοινότητα, μάλιστα, αυτή είχε, υπό την επίδραση του Διαφωτισμού, συνειδητοποιήσει τη σημαντική ιστορική καταγωγή της, μέσα από το πρίσμα της οποίας είχε καταλήξει να συλλαμβάνει τον εαυτό της ως σύγχρονο έθνος».

Πριν από 204 χρόνια, στις 2 Απριλίου 1822, η Μηλιά και η Πιερία έζησε μια από τις κρισιμότερες στιγμές της ιστορίας της. Επαναστατικά επεισόδια, βεβαίως, μικρής έκτασης εκδηλώνονται πολλές φορές και σε πολλές περιοχές στην Ελλάδα.

1

Ο νεοελληνικός διαφωτισμός αναλαμβάνει να προετοιμάσει ιδεολογικά το γένος και η Φιλική Εταιρία να συντονίσει τη δράση και τις ενέργειες όλων των εμπλεκόμενων, ενώ λύση στα πρακτικά, κυρίως, προβλήματα έδιναν οι έμποροι και τη διεξαγωγή του ένοπλου αγώνα επωμίζονται κατά βάση οι κλεφταρματολοί. Από κοντά κι ο κλήρος να στηρίζει τη χριστιανική πίστη και να συντηρεί την εθνική συνείδηση.

Η Μακεδονία συμπλέει με τις άλλες επαρχίες της χώρας στον αγώνα και συμμετέχει σε όλες τις επαναστατικές κινήσεις. Λόγιοι περιοδεύουν κι εδώ και κηρύσσουν τον επαναστατικό λόγο, φιλικοί ορκίζονται νέους μνημένους, ενώ οι Μακεδόνες κλέφτες και αρματολοί, από τα πρώτα χρόνια της δουλείας, πυκνώνουν τις τάξεις των ανυπότακτων που ανεβαίνουν στα βουνά. Επειδή η ιστορία κάθε τόπου είναι η γεωγραφία του, σε μέγα σύμβολο της κλεφτουριάς αναδεικνύεται ο Όλυμπος, αλλά και τα Πιέρια, το Βέρμιο, τα Χάσια αφού γύρω στα 1750 «εκλεφτοκρατούντο απολύτως». Από αυτούς κατά κύριο λόγο τους ορεινούς οικισμούς προήλθαν αργότερα, στο μεγαλύτερο ποσοστό, οι ξακουστοί «κλέφτες», που με το πέρασμα του χρόνου αποτέλεσαν την έκφραση και τη συνισταμένη ενός έντονου και μοναδικού φιλελευθερισμού, ο οποίος, με επίκεντρο τον Όλυμπο απλώθηκε σ' ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο αλλά και τις λοιπές βαλκανικές περιοχές.

Τέτοιοι οικισμοί δημιουργήθηκαν αρκετοί και στην ορεινή Πιερία, όπως ο Παντελεήμονας, η Σκοτίνα, η Πούρλια (Πόρροι), η Βροντού, ο Ζιάζιακος (Λόφος), η Μόρνα (Σκοτεινά), οι Καρυές, η Σκουτέρνα (Ελατοχώρι), η Ρετινιανή (Ρητίνη), η Ριάδανη (Ρυάκια), η Ελαφίνα (Ελαφος), η Δρυάνιστα (Μοσχοπόταμος), ο Άγιος Δημήτριος και μεταξύ αυτών και η Μηλιά.

Πολλά τα ονόματα των αγωνιστών που έδρασαν στα μέρη αυτά, πολλές και οι επαναστατικές ενέργειες πριν από το 1821: σ' αυτό το ιστορικό πλαίσιο εντάσσεται και η ιστορία της Μηλιάς με προεξάρχοντες τους Λαζαίους.

2. Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΜΗΛΙΑΣ

Το πιο σπουδαίο ιστορικό συμβάν, το τελευταίο αυτού του κεφαλαίου από την ιστορία της Μηλιάς και τη δράση των Λαζαίων, αλλά και ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα της επανάστασης στην Πιερία και τη Μακεδονία, όσο και γενικά του αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας, είναι η μάχη της Μηλιάς στις 2 Απριλίου του 1822, το ιστορικό γεγονός το οποίο τιμούμε με τη σημερινή εκδήλωσή.

«Ο Διαμαντής εις την Μηλιάν ηνώθη με τα αρματολικά σώματα του Γούλα και του Λάζου, απεφάσισαν δε όλοι, να επιτεθούν κατά των Τούρκων, οίτινες είχαν στρατοπεδεύσει εις την Βροντούν. Τελικώς, το σχέδιον της ομαδικής συνεργασίας εγκατελείφθη και ο μὲν Λάζος απεφάσισε μόνος του, στηριζόμενος εις τας γνώσεις που είχε του εδάφους,

να προσβάλει το εχθρικό στρατόπεδο, ο Κασομούλης παρέμεινε εντός της Μηλιάς, ο Σάλας με τους επιτελείς του και τον Γούλαν εκλείσθη εις τον πύργον των Λαζαίων, ο δε Διαμαντής κατέλαβε καταλλήλους θέσεις εμπροσθεν και εντός της Μηλιάς. Ο Λάζος, κατερχόμενος ίνα αιφνιδιάση τους Τούρκους, συνεπλάκη εις κακήν δι' αυτόν τοποθεσίαν εντός χαράδρας με την εχθρικήν εμπροσθοφυλακήν και κινδυνεύων να κυκλωθή και να αφανισθή, υποχώρησε προς τα έναντι της Μηλιάς υψώματα, αποκοπείς από τους υπερασπιζόμενους την Μηλιάν, αλλά και οι περί τον Διαμαντήν και το Κασομούλην άνδρες, μη δυνηθέντες να αντεπεξέλθουν κατά της ισχυράς τουρκικής πίεσεως, υποχώρησαν και κατέφυγον εις τα Κρύα Νερά (πρόκειται για το γνωστό μας Κρουνέρι), ένθα είχαν συγκεντρωθεί, ευρισκόμενοι εν σχετική ασφαλεία, αι οικογένειαι των πολεμιστών. Ήδη ως τελευταίον οχυρόν παρέμενε ο υπερήφανος πύργος των Λαζαίων εις το άκρον της Μηλιάς, όπου ευρίσκετο ο Σάλας με τους επιτελείς του, ο Γούλας με 40 κλέφτες και ο αδελφός του Κασομούλη Μήτρος. Ο πύργος, κτισμένος επί δεσποζούσης τοποθεσίας, ήτο φύσει οχυρός, είχε πυρομαχικά, αλλά και θαυμασίαν ακτίνα βολής, παρέχων ισχυράν αμυντικήν τοποθεσίαν... Αλλά και το τελευταίο αυτό έρεισμα του αγώνος των Πιερίων-Ολύμπου δεν ήτο πεπρωμένον να σημειώσει κάτι ένδοξον και ηρωικόν [...]»

Αυτά αναφέρει ο Βασδραβέλλης στο έργο του «Οι Μακεδόνες κατά την επανάστασιν του 21». Οι έγκλειστοι τελικά κατάφεραν να διαφύγουν από την υπόγεια σήραγγα, που κατά τις μαρτυρίες των παλιότερων υπήρχε και κρύφτηκαν στα γύρω δάση. Ένα μέρος του πύργου γκρεμίστηκε ή επειδή το ανατίναξαν οι υπερασπιστές του, καθώς τον εγκατέλειπαν ή από τις βολές των εχθρών που τον πολιορκούσαν. Έτσι πέρασαν μια μαύρη Λαμπρή οι Μηλιώτες και γράφτηκε μια μαύρη σελίδα στην ιστορία της επανάστασης. Η μάχη ήταν σίγουρα άνιση αλλά και σφάλματα στρατηγικής και τακτικής έπαιξαν καθοριστικό ρόλο για την ήττα.

Μετά την καταστροφή της Μηλιάς και την καταστολή της εξέγερσης στη Πιερία και τη Μακεδονία, με το ολοκαύτωμα και της ηρωικής Νάουσας, και ύστερα από πολλές περιπέτειες και μύριους όσους κινδύνους οι Ολύμπιοι οπλαρχηγοί, κι ανάμεσά τους και τα τρία Λαζόπουλα με τους λιγοστούς συγγενείς τους, καθώς και πολλοί ακόμα Μηλιώτες πολεμιστές, κατόρθωσαν να διαφύγουν στη νότια Ελλάδα, όπου και συνέχισαν ποικιλοτρόπως τον κατά των Τούρκων πόλεμο. Αργότερα, μετά τη δημιουργία του ελεύθερου ελληνικού κράτους, επί της βασιλείας του Όθωνος, όλοι οι πρόσφυγες Μακεδόνες εγκαταστάθηκαν στον τουρκομαχαλά της Αταλάντης Λοκρίδας, όπου και ίδρυσαν αμιγή μακεδονικό οικισμό με το συμβολικό ιστορικό όνομα Νέα Πέλλα. Από εκεί μαζί με τους άλλους Μακεδόνες πρόσφυγες πρωταγωνίστησαν στις επαναστάσεις του 1854 και 1878 στον Όλυμπο, αλλά και αργότερα στους Βαλκανικούς πολέμους.

Η ιστορία της Μηλιάς, λοιπόν, παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον αφού το όνομά της είναι συνδεδεμένο με την ιστορία της οικογένειας των Λαζαίων, μιας οικογένειας τα μέλη της οποίας έπαιξαν σπουδαίο ρόλο «στην προεπαναστατική, στην επαναστατική αλλά και στην μετεπαναστατική περίοδο της εθνεγερσίας του 1821, στον Όλυμπο, στη Μακεδονία, στην Θεσσαλία και αλλού, και η δράση τους κράτησε δύο αιώνες, μια και άρχισε στα τέλη του 17^{ου} και σταμάτησε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα όπως υπογραμμίζει ο Γεώργιος Χ. Χιονίδης («Ένα ανέκδοτο γράμμα (1863) της μητέρας του κλεφταρματολού του Ολύμπου Δήμου Λ. Λάζου», *Μνημοσύνη* (1981) 166)». Μόνο έτσι μπορεί να εξηγηθεί πώς οι κάτοικοι αυτού του μικρού χωριού, της Μηλιάς, οι πρόγονοί μας δηλ., ύμνησαν με τόση ένταση και σε τόση έκταση αυτούς τους ανθρώπους, τους ήρωές τους, τους Λαζαίους. Στη Μηλιά έλαχε το ανεκτίμητο προνόμιο να μπορεί να καυχηθεί για μια τόσο λαμπρή οικογένεια. Οι Μηλιώτες μοιράζονταν τη ζωή τους με γενναίους και ονομαστούς άνδρες, με τους πρωταγωνιστές της ιστορίας. Έτσι λοιπόν, αυτόματα σχεδόν και κατά έναν τρόπο υποχρεωτικά, πολλά τραγούδια της Μηλιάς, περί τα είκοσι, έχουν ως θέμα τους τους Λαζαίους.

3. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΣΗΜΕΡΙΝΩΝ ΜΗΛΙΩΤΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΜΝΗΜΗΣ

Ο εορτασμός της σημερινής επετείου δεν θα ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί αν δεν είχε προηγηθεί, δίπλα στους ξεχωριστούς επιστήμονες του τόπου, η τεράστια δράση των Μηλιωτών με προεξάρχοντα τον σύλλογο των Λαζαίων και τον επί 32 έτη πρόεδρό τους Γιώργο Μ. Χανδόλια. Μέσα από τη συνάντηση πρωτογενών ιστορικών πηγών και σύγχρονων επιστημονικών προσεγγίσεων, ο μηλιώτικος μόχθος διαμόρφωσε ένα ανοικτό περιβάλλον που υποστηρίζει την έρευνα, την εκπαίδευση και τη δημόσια ιστορία—όπως αποδεικνύει ο τόμος *ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΤΗΣ ΜΗΛΙΑΣ*. Τα δεκατέσσερα κείμενα αυτού του τόμου—μαζί με τις σπάνιες φωτογραφίες και εικόνες—μιλούν με αδιάψευστο τρόπο

για την ιστορική και πολιτισμική διαδρομή της ιστορικής Μηλιάς Πιερίας, και είναι χωρισμένα σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος (*Ιστορικά της Μηλιάς*) γίνεται λόγος για το παρελθόν της Μηλιάς: από τις αρχαιότητες των πρώτων μεταχριστιανικών αιώνων περνάμε στη δράση των Λαζαίων και κατόπιν στην Μηλιά του 19^{ου} και 20ού αιώνα. Η ενότητα αυτή ολοκληρώνεται με την πολιτισμική παράδοση των Μηλιωτών (μουσειακή συλλογή, συλλογή δημοτικών τραγουδιών, ιερά προσκυνήματα και μηλιώτικες φορητές εικόνες). Στο δεύτερο μέρος (*60 χρόνια Λαζαίοι. Η γένεση και η δράση του πολιτιστικού και μορφωτικού συλλόγου Κάτω Μηλιάς «Οι Λαζαίοι» [1964-2024]*) παρακολουθούμε χρονολογικά την δράση του συλλόγου, τις πρωτοβουλίες του και τους θεσμούς που ο ίδιος δημιούργησε (λαογραφική συλλογή, μουσικοχορευτικό τμήμα, έκδοση της εφημερίδας «Τα δέοντα απ' τη Μηλιά» κ.ά.) καθώς επίσης και τον ενδιαφέροντα πνευματικό πολιτισμό των Μηλιωτών τα τελευταία πενήντα χρόνια (ιστορικές και λαογραφικές μηλιώτικου περιχομένου εκδόσεις αλλά και Μηλιώτες που έχουν διακριθεί στο λογοτεχνικό πεδίο πανελληνίως).

Αξίζει ακόμα να υπογραμμίσουμε και τα εξής: πίσω από κάθε κατορθωμένο ιστορικό συμβάν όπως και πίσω από κάθε κατορθωμένο έργο τέχνης βρίσκεται μια κοινωνία, βρίσκονται άνθρωποι, οι ψυχές και οι ανάσες τους, η Ιστορία και οι παραδόσεις. Ωστόσο, πέρα από την ιστορία και τις ιστορικές μελέτες πανελληνίως (Κασομούλης, Βακαλόπουλος, Βασδραβέλλης, Χιονίδης, Στ. Παπαδόπουλος) χάρες οφείλουμε και στην ιστορική δουλειά εξήντα χρόνων, δουλειά που επιτέλεσαν νεώτεροι Μηλιώτες (Ν. Σαϊδές, Γ.Μ. Χανδόλιας, Κ. Αρβανίτης, Γ. Πούλιος για να μείνω σε κάποια ονόματα) ενώ τα τρία παραδείγματα Μηλιωτών πεζογράφων που ακολουθούν αποδεικνύουν με τον καλύτερο τρόπο τι σημαίνει παράδοση, ιστορία και διαμόρφωση ταυτότητας σε αυτόν τον μικρό τόπο.

Το πρώτο παράδειγμα. Ο Νίκος Γραμμένος, απορεί ο Γιάννης Πούλιος γράφοντας για το εκτενές ποίημα του Γραμμένου Μηλιά, «πώς κατάφερε αυτός ο άνθρωπος να χωρέσει σε αυτό το κείμενο των 264 στίχων τόσα πολλά πράγματα για αυτόν τον σπουδαίο τόπο, τη Μηλιά, και μάλιστα με τη μορφή ποιήματος. Μέσα σε αυτούς τους στίχους ζωντανεύει ο τόπος με τις χαρές του, ο χρόνος με τις εποχές του, το κλίμα, οι ασχολίες των ξωμάχων αλλά και του χωριού όλη η παράδοση και η ιστορία».

3

Με τη σειρά της η πεζογράφος Ελένη Τζήκα θα πει για τον τόπο της: «Αχ, το χωριό μου, που το κουβαλώ και με κουβαλά και με ταξιδεύει στο παρελθόν και στο σήμερα και στο μέλλον. Ο τόπος και ο χρόνος που έρχεσαι στον κόσμο σε διαμορφώνει, σε καθορίζει. Ζυμώνεται μαζί σου και δεν μπορείς να ξεχωρίσεις τον εαυτό σου απ' το χώμα που άνοιξες πρώτη φορά τα μάτια σου. Σεβάσιμες μορφές παππούδων, γιαγιάδων ξεπηδούν μέσα απ' τις αναμνήσεις σου και στέκονται μπροστά σου να σου υπενθυμίζουν την συνέχεια της ελληνικής φυλής. [...] Με το ξέσπασμα του Αγώνα για την αποτίναξη του μακροχρόνιου τουρκικού ζυγού οι Μηλιώτες πρόγονοί μας έδειξαν ανδρεία και λεβεντιά: «Βουνά μου χαμηλώσατε», «Εσείς πουλιά της άνοιξης». Οι Λαζαίοι, οι τοπικοί μας ήρωες, στέκονται ισάξια δίπλα στον Καραϊσκάκη, τον Τζαβέλα, τον Παπαφλέσσα».

Τέλος, ο νεώτερος της μηλιώτικης παρέας Κωνσταντίνος Δομνίκ, με τον δικό του ξεχωριστό, μοντέρνο τρόπο θα πει για τη σχέση του συγγραφικού του έργου με την Μηλιά: «Φαντάσου: κατακαλόκαιρο, δεκαετία του '90 κι οι φίλοι μου κι εγώ, πολεμοχαρείς, τρέχουμε, κραδαίνοντας σπαθιά και αεροβόλα. Γελαστά τόξα και μπουκάλια πλαστικά για φαρέτρα, δεμένα πίσω στην πλάτη. Ο Ιβανός, ο Τόλιος Λάζος και ο Ρομπέν των Δασών [...] Αρχές του 2000 και ριχνόμαστε στις ύστατες μάχες μας —έφηβοι και μονίμως εν βρασμώ, να κρύβουμε κορίτσια και τσιγάρα, βιαστικά γκράφιτι και όρκους φιλίας, πίσω απ' τις εκκλησίες και τα νεκροταφεία. Αντάρτες, Κλεφταρματολοί —κανονικοί Λαζαίοι. Πολεμούσαμε για ένα δικό μας, κρυφό, προσωπικό ιδεώδες, που άντε τώρα να το εξηγήσεις στον γύρω ζυγό [...]».

ΑΝΑΓΚΑΙΟΣ ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΤΟ ΑΝΕΚΠΛΗΡΩΤΟ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ ΧΡΕΟΣ ΚΑΤΑ Γ. Μ. ΧΑΝΔΟΛΙΑ

Σε ό,τι, τέλος, αφορά την σημερινή μέρα, τους Λαζαίους και τον εορτασμό της Μάχης της Μηλιάς, ας μην ξεχνάμε και την ανάδειξη του ιστορικού Πύργου των Λαζαίων. Δανείζομαι τα λόγια του αείμνηστου Γ. Μ. Χανδόλια με τα οποία έκλεινε το κείμενό του για την Μηλιά στον ιστορικό πλέον τόμο που εκδόθηκε πέρυσι: «Ανεκπλήρωτο χρέος ακόμα και απαρασάλευτος στόχος του Συλλόγου και των κατοίκων της Μηλιάς είναι η αναστήλωση, ανάδειξη και προβολή των ερειπίων του ιστορικού τους Πύργου στην Άνω Μηλιά, ώστε να καταστεί παμπιερικό αλλά και πανελλήνιο μνημείο Εθνικής Μνήμης και Τιμής των αγώνων των Μακεδόνων για την Ελευθερία, ιερός τόπος προσκυνήματος και εθνικού αναβαπτισμού του κάθε Έλληνα, του κάθε ελεύθερου ανθρώπου».